

Відгук
офіційного опонента проф. Фурмана А.В. на дисертацію
Антропова Анатолія Петровича
«Детермінанти переживання психічних станів
членами екіпажу морського судна», поданої на здобуття
наукового ступеня кандидата психологічних наук зі
спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Багатопроблемна динаміка розвитку сучасного українського суспільства, різноспрямовані аспекти і тенденції його реорганізації, з одного боку, викликають у переважної більшості громадян відкрите занепокоєння за стан справ у державі й, відповідально, спричиняють переживання ними певних дисгармонійних психічних станів (гнів, розчарування, фрустрацію, дистрес тощо), з іншого – вимагають від кожного активного задіяння додаткових зовнішніх засобів та актуалізацію наявних внутрішніх ресурсів і самісної спроможності не лише вижити фізично, а й брати продуктивну участь у різних сегментах суспільного виробництва та самореалізуватися. У цьому аналітичному контексті ґрунтовне психологічне дослідження Анатолія Антропова становить окремий приємний виняток у форматі саме соціальної злободенності, тому що містить відповідь на хвилююче багатьох питання: як особистості знайти себе і конструктивно жити й творити у суспільному повсякденні за умови надмірного переживання власних, емоційно насичених, психічних станів, що, крім того, постійно підсилювані несприятливими і почасти скрутними обставинами щоденного проживання?

Проблема вивчення різноякісних психічних станів людини, як відомо, є однією із засадничих для психологічної науки упродовж кількостолітньої історії її розвитку. І це природно, адже вона сутнісно стосується тих психодуховних змістовлень (явищ), котрі становлять основу феноменально розмаїтого й екзистенційно напруженого людського буття, а відтак форм і способів присутності людини у світі й уявлення останнього у психічній організації індивідуального світу Я. Упредметненням дисертаційної роботи

А.П. Антропова і є особистісні детермінанти переживання психічних станів членами екіпажу морського судна, які перебувають певний час у нетипових, фактично психоекспериментальних, умовах їх спільного існування. Тому цілком слушно, що концепт психічного стану розглядається як самодостатня, цілісно рекурсивна, різна за інтенсивністю і тривалістю, смислоформа, що характеризує психоемоційні явища, які утворюють фоновий контекст або тіло психічної діяльності особистості, відображають її функціональні можливості і нематеріальні ресурси у певний період часу та реалізують функцію врівноваженості її організму з конкретним навколишнім середовищем. Причому цілепредметна мозаїка роботи пов'язана із вивченням не тільки загальних закономірностей психічних станів моряків під час довготривалого рейсу, а й із визначенням чинників, які зумовлюють виникнення – як у офіцерів, так і рядових – усталених переживань, хвилювань, потерпань.

Обґрунтованість наукових положень і висновків, поданих у дисертації Анатолія Антропова, забезпечується перш за все теоретико-методологічним підкріпленням вихідних засновків дослідження, а саме визначенням найбільш плідних психологічних підходів до розуміння феномену психічних станів; характеристикою специфіки переживання цих станів моряками у довготривалому рейсі; вивченням чинників і детермінант, що зумовлюють переживання названих станів моряками (розділ 1); аналізом взаємозв'язку показників емоційно-функціональних психічних станів із широким спектром психологічних особливостей особистості; емпіричною перевіркою теоретичних розробок, поєднанням кількісного та якісного аналізу даних, застосуванням сучасного апарату математичної статистики, репрезентативністю вибірки обстежуваних (розділ 3).

У другому розділі дисертант викладає ті гіпотетичні положення, які пізніше підлягали емпіричній перевірці, обґрунтовує завдання прикладного дослідження та узмістовлює етапи його здійснення. Психологічний діагностичний інструментарій, який він використовує, є достатнім і цілком

адекватним для досягнення мети роботи та вирішення її основних завдань. Загальна вибірка, охоплюючи 200 осіб, основна – 128 (44 офіцерів і 88 рядових), видається репрезентативною, а наявність ґрунтовної доказової бази фактичних даних емпіричного дослідження вказує як на добросовісність дисертанта, так і на аргументованість робочих визначень та узагальнень.

Розлогий і добре структурований зміст третього розділу містить кореляційний аналіз між показниками психічних станів та параметрами екстраверсії і нейротизму, характеристиками емоційної сфери особистості, емоційного інтелекту, мотиваційними тенденціями моряків. Далі групуванню підлягає простір чітко визначених показників методом факторного аналізу та характеризуються психологічні особливості переживання психічних станів офіцерами і рядовими із різним стажем роботи. Зокрема, групування показників здійснюється за критерієм поєднання екстраверсії-інтроверсії та нейротизму, за типом емоційних реакцій, за ступенем негативного впливу емоцій на ефективність діяльності і на формовияв емоційних бар'єрів у спілкуванні, за рівнем розвитку в обстежуваних емоційного інтелекту і, насамкінець, за типом мотиваційної спрямованості їх особистості. У будь-якому разі зреалізовані кількісні та якісні аналітичні техніки отриманих (головно методом «психологічних профілів») результатів стали запорукою створення та апробації програми корекції переживання психічних станів членами екіпажу морського судна. За результатами діагностування, отриманими після проведення психокорекційної роботи в усіх групах офіцерів і рядових з різним стажем роботи, встановлено, що має місце позитивна динаміка переживання ними напружених психічних станів. Причому для кожної групи моряків з певним стажем роботи характерні більшою мірою відмінні чинники, котрі детермінують їхні переживання психічних станів під час рейсу.

Окремо зауважимо, що другий і третій розділи дисертації мають безперечну практичну цінність завдяки багатоаспектному, різнорівневому дослідженню, повноті аналізу отриманих результатів та їх впровадженню у

навчальний процес, аргументовано оприявнюють можливості їх використання у професійній підготовці майбутніх моряків.

Водночас висловимо локальні зауваження щодо змісту дисертації А.П. Антропова.

1. Гіпотетична схема детермінант переживання психічних станів моряками, вдало моделюючи психологічно упредметнений фрагмент їх особистісного світу, є методологічно обґрунтованою і змістовно довершеною у виокремленні зовнішніх (соціокультурні, екологічні, ситуаційні, психогенні) і внутрішніх (соціально-психологічні, особистісні, суб'єктні, психофізіологічні) детермінант вказаних переживань. Однак ця схематизована модель більшою мірою є універсальною, загальною, аніж окремишньою, специфічною, тобто містить складники і параметри, які властиві не лише особливостям переживання психічних станів моряками, а й працівниками інших професій (військовослужбовцями, шахтарями, так званими «заробітчанами» тощо). Тому хотілося б перш за все у наборі внутрішніх детермінант, побачити ті причини-чинники, котрі більше характеризують психоемоційний світ саме моряків як особистостей.

2. Підкреслюючи теоретичну обізнаність і методологічну грамотність дисертанта, що виявляється у цілому в коректному використанні ним понятійно-категорійного апарату, водночас висвітливо таке побажання. Як відомо, детермінанта (лат. *determinans*) – це причина, що визначає виникнення певного явища. Проте очевидно, що причини-детермінанти у подієвому перебігу переживання психічних станів особистості (причому як зовнішні, так і внутрішні) є різного ґатунку або ступеня функціональної складності. Так теоретично вони постають принаймні у чотирьох порівневих формах: першопричини, власне самобутньої причини, чинника і фактора. До прикладу, до групи соціально-психологічних детермінант автор відніс професіоналізм, інформаційну обізнаність та емоційний інтелект, хоча ці детермінанти методологічно не порівнювані за обсягом їх реального психологічного змісту: професіоналізм – це психологічний фактор,

інформаційна обізнаність – чинник, а емоційний інтелект – справді детермінанта-причина названого переживання. Вказане стосується й інших груп виокремлених дисертантом різноякісних детермінант. Крім того, емоційний інтелект називається в групах як соціально-психологічної, так і суб'єктної детермінації; тому, мабуть, у першому випадку доречніше говорити про емоційну зрілість.

3. У роботі ригідність вивчається як один з емоційних психічних станів, що характеризується повільним включенням особи у роботу, поганим переключенням з одного виду діяльності на інший, ускладненим пристосуванням до нової життєвої ситуації. Отож у підґрунті ригідності як темпераментального прояву наявна інертність перебігу нервових процесів людини. У зв'язку з цим логічно припустити, що цей емоційний стан закономірно супроводжується стійкістю, тривалістю переживання одних і тих самих емоцій у часі. Але за даними кореляцій, що наведені у таблиці 3.4 (с. 112), показник ригідності виявляє від'ємний зв'язок із показником інтенсивності емоцій. Тоді як або чим це можна пояснити.

4. У дисертації на с. 144 є таке емпіричне узагальнення: «Відтак, найбільш задовільні показники психічних станів за параметрами тривожності, фрустрації, агресивності і ригідності продемонстрували рядові зі стажем роботи 18-60 місяців.» Проте більш логічно було б очікувати цього від групи рядових зі стажем роботи більше 60 місяців. До того ж виникає запитання: чи є названа характеристика ознакою емоційного вигорання особистості?

Однак висловлені недоліки аж ніяк не знижують наукової цінності дисертаційної роботи А.П. Антропова і не дають підстав для її негативної оцінки, тому що вона є актуальним, завершеним, самостійно виконаним дослідженням, котре містить нові психологічно обґрунтовані результати, що істотно збагачують теорію і практику вивчення психічних станів особистості.

Підкреслимо, що буденна актуальність, теоретична оригінальність і прикладна значущість рецензованого дослідження повно аргументовані

дисертантом як структурними компонентами роботи, так і напрацьованим авторським змістом та розлогим матеріалом емпіричної частини, а також цілком логічними узагальненнями, висновками і пропозиціями. Зміст автореферату тематично відображає основні положення і текстовий матеріал дисертації. Наукові публікації повно характеризують реальні здобутки автора.

Отже, дисертаційна робота Антропова Анатолія Петровича «Детермінанти переживання психічних станів членами екіпажу морського судна» є своєчасним, змістовним, оригінальним, цілісним і логічно завершеним дослідженням, яке відповідає вимогам, що ставляться до кандидатських дисертацій, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
психології та соціальної роботи
Тернопільського національного
економічного університету

А.В. Фурман